

Maria Wtorkowska

Porównanie polskich i słoweńskich frazeologizmów z komponentem wybranych zwierząt domowych : (byka, wołu, krowy i cielęcia)

Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców 21,
403-412

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Maria Wtorkowska**

PORÓWNANIE POLSKICH I SŁOWEŃSKICH FRAZEOLGIZMÓW Z KOMPONENTEM WYBRANYCH ZWIERZĄT DOMOWYCH (BYKA, WOŁU, KROWY I CIEŁĘCIA)

Słowa kluczowe: frazeologia porównawcza, glottodydaktyka polonistyczna, język polski jako obcy (JPJO), język słoweński

Streszczenie. Artykuł poświęcony jest frazeologii porównawczej. Zestawiono w nim ze sobą polskie i słoweńskie związki wyrazowe zawierające komponent *byk – bik, wół – vol, krowa – krava, cielę – tele*. Przyjrano się również użyciom i znaczeniom przenośnym tych słów w obu językach. Efektem analizy związków było uzyskanie cech charakterystycznych, które człowiek przypisuje wymienionym zwierzętom domowym.

Frazeologia stanowi bogatą część słownictwa zarówno w języku polskim, jak i słoweńskim. Przedmiotem artykułu jest porównanie związków wyrazowych z komponentem *byk, wół, krowa* i *cielę* w języku polskim oraz *bik, vol, krava* i *tele* w języku słoweńskim, a więc frazeologia porównawcza. Za jednostkę frazeologiczną uważam tu co najmniej dwuwyrazowe konstrukcje oraz przysłowia. Przyjrę się również użyciom i znaczeniom przenośnym tych wyrazów w obu językach. Ponieważ polski i słoweński – choć zaliczane do różnych grup – to jednak języki słowiańskie, możemy spodziewać się w nich związków identycznych lub podobnych.

Byk, wół, krowa, cielę są komponentami wielu polskich i słoweńskich związków wyrazowych, co świadczy o tym, jak ważne miejsce zajmowało i zajmuje bydło – słow. *govedo*, a więc ‘ssaki rogate, hodowane dla mleka, mięsa, skór i jako zwierzęta pociągowe’ (USJP I, 360) – w życiu człowieka, szczególnie rolnika. Przyjrzyjmy się obrazowi tych zwierząt w związkach wyrazowych. Polskie związki i przysłowia wyekscerpowałam ze *Słownika frazeologicznego języka polskiego* (2002) Stanisława Skorupki oraz *Uniwersalnego słownika języka polskiego*¹ pod

* mwtorkowska@yahoo.com, Katedra Języka Polskiego i Literatury, Instytut Sławistyki, Wydział Filozoficzny, Uniwersytet w Lublanie, Aškerčeva cesta 2, SI - 1000 Ljubljana, Slovenija.

¹ Dubisz, S. (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, 2006, t. I–IV. Warszawa – dalej w skrócie USJP.

redakcją Stanisława Dubisza. Słoweńskich związków wyrazowych szukałam najpierw w nowym, wydanym w 2011 r., *Słowniku słoweńskich frazemów*² Janeza Kebera, jak również w *Słowniku słoweńskiego języka literackiego*³.

Polski *byk* i słoweński *bik* definiowany jest w obu językach podobnie, jako ‘niekastrowany samiec bydła domowego; także: dorosły samiec większych zwierząt przeżuwających, np. bizonów, żubrów, jeleni, łosi’ (USJP I, s. 360) – słow. *odrasel samec goveda* (SSKJ, s. 44). Byk jest – przez swój wygląd zewnętrzny, wielkość i ciężar – ucieleśnieniem siły, mocy. W obu językach znajdziemy potoczne wyrażenia porównawcze *silny (mocny, tęgi, wielki) jak byk* (SFJP I, s. 125; USJP I, s. 360) – słow. *močan kot bik* (SSF 2011, s. 73), *močen kot bik* (SSKJ, s. 44), w znaczeniu ‘bardzo silny, mocny, tęgi, wielki’. W obu językach możemy w tym przypadku wymienić komponent *byk* na inny, a mianowicie *konia*, *wołu*, *tura*, *dąb* w języku polskim lub *konia*, *wołu*, *lwa*, *niedźwiedzia* i *dąb* w języku słoweńskim: *močan kot konj* (*vol, lev, medved, hrast*). W polszczyźnie mamy też możliwość wyboru spośród przymiotnikowych elementów wariantywnych: *silny, mocny, tęgi, wielki*. Z siłą, mocą byka związany jest również słoweński zwrot *rjoveti kot bik* (SSF 2011, s. 74), tj. *ryczeć jak byk*, a więc bardzo mocno, głośno. W języku polskim ryczy zazwyczaj krowa, jak to mamy w przysłowiu *Krowa, która dużo ryczy, mało mleka daje*.

W języku polskim byk jest również okazem zdrowia, o czym świadczy wyrażenie *zdrowy (zdrów) jak byk* (SFJP I, s. 125; USJP IV, s. 953), czyli ‘bardzo zdrowy’. Polski byk może być również leniwy, co potwierdza zwrot *leżeć martwym bykiem* (USJP II, s. 430), czyli ‘leżąc na posłaniu, nic nie robić, próżnować, wylegiwać się, byczyć się’.

Duże rozmiary byka podkreślone są w związku *coś stoi (leży, jest napisane) jak byk* (SFJP I, s. 125; USJP I, s. 360–361), czyli ‘coś jest wyraźnie napisane, dobrze widoczne, rzuca się w oczy’. Pytania *Z byka spadłeś?* (SFJP I, s. 125; USJP III, s. 1312), czyli ‘spadłeś z dużej wysokości, w wyniku czego pomieszało ci się w głowie’, używa się w znaczeniu: ‘oszaleć, nie mieć o czym pojęcia, gadać od rzeczy’. Byk to także błąd, zwłaszcza ortograficzny, rzucający się w oczy (SFJP I, s. 125; USJP I, s. 361), np. *Jego wypracowania usiane są bykami*.

Oprócz mocy fizycznej u byka ważna jest również jego drażliwa natura, co często łączone jest z głupotą, czasem też z uporem. Na sposobie zachowania tego zwierzęcia oparte są frazeologizmy *patrzeć (spoglądać) bykiem* (USJP III, s. 76), w znaczeniu ‘patrzeć, spoglądać nieufnie, wrogo, ponuro, mając pochyloną głowę’, czy *działać (podziałać) na kogoś jak (niczym) (czerwona) płachta na byka* (SFJP I, s. 125; USJP III, s. 177) – słow. *to ga draži kot rdeča ruta bika* (SSKJ, s. 44), w znaczeniu ‘bardzo drażnić, rozdrażnić kogoś, złościć, rozzłościć, doprowadzać, doprowadzić do gniewu.’ Mowa tu o sytuacji, w której ktoś się zawsze zirytuje przy

² Keber J., 2011, *Slovar slovenskih frazemov*, Ljubljana – dalej w skrócie SSF.

³ *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994, Ljubljana – dalej w skrócie SSKJ.

poruszeniu określonego tematu lub w obliczu jakiegoś zachowania, a więc chodzi o niekontrolowaną, spontaniczną często przesadną reakcję, nad którą dana osoba nie jest w stanie zapanować. Z zachowaniem byka jest powiązany polski frazeologizm **palnąć byka** (SFJP I, s. 125; USJP I, s. 361) jako określenie opisujące uderzenie głową, zwykle w brzuch: *Rąbnąć, zwalić kogoś bykiem*, jak to często robi byk rogami. Zwrot **palnąć (strzelić) byka** (SFJP I, s. 125; USJP III, s. 20) z elementami wymienionymi **głupstwo, gafę**, to ‘powiedzieć lub napisać coś niedorzecznego lub postąpić nierozsądnie, nierozważnie, lekkomyślnie’: *Palnąłem byka, mieszając się w wasze sprawy*, czemu odpowiada słoweńskie **ustreliti kozla, streljati kozle** (SSF 2011, s. 387; SSKJ, s. 443), tj. ‘ustrzelić kozła’ (w aspekcie dokonanym), ‘strzelać kozły’ (w aspekcie niedokonanym), a więc zamiast byka występuje tutaj kozioł.

W języku słoweńskim istnieje zwrot potoczny **gledati kot zaboden bik, gledati kakor (kot) bik v nova vrata** (SSKJ, s. 44), tj. *patrzeć jak zarżnięty byk, patrzeć jak byk na nowe wrota*, o znaczeniu ‘patrzeć głupio lub ze zdziwieniem’. W tym samym znaczeniu użyjemy w języku polskim związku z komponentem **cielę**: **patrzeć jak cielę** lub **patrzeć jak cielę na malowane wrota** (USJP IV, s. 510–511), który występuje również w języku słoweńskim **gledati kot tele v nova vrata** (SSF 2011, s. 74; SSKJ, s. 1384), i to, jak pisze Janez Keber, z większą częstotliwością. Wyrażenia **stary byk**, też **stary koń** (USJP III, s. 1381) użyć można na określenie dorosłego mężczyzny lub dorastającego chłopca, który mimo wieku zachowuje się infantylnie, jak dziecko.

Oprócz porównań opartych się na wyglądzie zewnętrznym byka, mamy frazeologizmy czerpiące z częstych sytuacji z życia rolnika, w których występuje byk lub wół. Tutaj mamy występujący w obu językach zwrot **chwycić (wziąć, brać itp.) byka za rogi** (SFJP I, s. 125; USJP I, s. 360) – słow. **zgrabili (zagrabili) bika za roge** (SSF 2011, s. 74; SSKJ, s. 44), czyli ‘od razu, energicznie przystąpić, przystępować do rzeczy, do sedna sprawy’, czy **bosti se z bikom**, tj. dosłownie (*bóść się walczyć z bykiem uderzając się głowami*, najczęściej w formie zaprzeczonego rozkaznika w funkcji ostrzeżenia: **ne bodi se z bikom!** (SSF 2011, s. 73; SSKJ, s. 44), o znaczeniu ‘nie przeciwstawiaj się człowiekowi, który ma większą moc’; też ‘nie kłóć się z upartym człowiekiem’. Byka znajdziemy również w przysłowiu: **Zamienić (oddać) byka na indyka** (SFJP I, s. 125; USJP IV, s. 825), które opisuje niekorzystną zamianę lub transakcję. Synonimiczny i chyba bardziej rozpowszechniony związek frazeologiczny to **Zamienił stryjek siekierkę na kijek** (USJP IV, s. 825).

W języku słoweńskim mamy jeszcze następujące związki z elementem *byk*: **kamor je šel bik, naj gre še štrik** (SSKJ, s. 44), tj. dosłownie *dokąd poszedł byk, niech idzie też powróz*, któremu odpowiada polskie przysłowie z elementami *krowa* i *cielę*: **Wzięli diabli krowę, niech wezmą i cielę** o znaczeniu ‘jeśli poniosło się dużą stratę, wydało dużo pieniędzy, późniejsza mała strata nie jest już tak dotkliwa i łatwo się z nią pogodzić’ (USJP II, s. 315). W *Słowniku frazeologicznym języka polskiego* pod redakcją S. Skorupki (SFJP I, s. 125) podano przysłowia z komponentem *byk*, które dziś nie są powszechnie znane: **Tyle pożytku, co**

z *byka*: *ani toju, ani mleka; Twój ryk, a mój byk* – ironicznie o niekorzystnej wymianie albo o nierównym podziale zysku; *Z tyka wąty powróz na byka, Zrobił z byka barana*, czyli poskromił go.

Mianem *byka* w języku polskim możemy określić żartobliwie kogoś dobrze znanego, kolegę, kompana (zwykle w bezpośrednim zwrocie): *Cześć, stary byku, tyle lat cię nie widziałem*. W obu językach jest to określenie dużego, tęgiego, silnego mężczyzny, w języku słoweńskim dodatkowo też głupiego, ograniczonego: *bik neumni! dopovej tem bikom, če moreš!*, a w języku polskim dodatkowo niechętnego do pracy: *Wziąłbyś się, byku, w końcu do jakiejś roboty* (USJP I, s. 361).

Byk to w obu językach również określenie osoby urodzonej pod tym znakiem, a więc między 21 kwietnia a 21 maja (USJP I, s. 361; SSKJ, s. 44).

Nieco inne spojrzenie niż na *byka* można zauważyć w związkach frazeologicznych z komponentem *wół*, słoweński *vol*, definiowany jako ‘kastrowany samiec bydła domowego, który hodowany jest jako zwierzę pociągowe lub ze względu na mięso’ (USJP IV, s. 497; SSKJ, s. 1530). U wołu na plan pierwszy wysuwa się jego pracowitość, na czym oparte są następujące frazeologizmy: *pracowity jak wół*, czyli ‘bardzo pracowity’, *pracować (harować, tyrać, orać) jak wół*, a więc ‘pracować bardzo ciężko, zwłaszcza fizycznie’, czy *wół roboczy* (SFJP II, s. 606–607; USJP IV, s. 497) na określenie człowieka pracującego ciężko, poświęcającego na pracę bardzo dużo czasu, niemającego chwili na rozrywkę, przy czym wyrażenie to posiada negatywną konotację – słow. *delati (garami) kot vol* (SSKJ, s. 1530). O tym, że wołowi przypada w udziale tylko i wyłącznie ciężka praca i nic lepszego, świadczy zwrot *coś, ktoś pasuje (nadaje się) do czegoś jak wół do karety* (SFJP II, s. 606; USJP IV, s. 497), czyli ‘coś, ktoś nie pasuje, nie nadaje się zupełnie do czegoś’.

Wielkość, duże rozmiary wołu mają odzwierciedlenie w związkach frazeologicznych: *coś stoi (leży, jest napisane) jak wół* (SFJP II, s. 606–607; USJP I, s. 360–361) w znaczeniu ‘coś jest wyraźnie napisane, dobrze widoczne, rzuca się w oczy’, czy *coś jest napisane wołami, ktoś pisze wołami* (SFJP II, s. 606; USJP IV, s. 497) w znaczeniu ‘coś jest napisane, ktoś pisze niezgrabnie, bardzo dużymi literami’. O wielkości wołu świadczy też przysłowie *Słówko wyleci wróblem, a powróci wołem* (SFJP II, s. 607; USJP III, s. 1275), czyli ‘wiadomości w miarę powtarzania są wyolbrzymiane’. Wielkość zwierzęcia służy również do określenia dużego stopnia głodu, w języku słoweńskim *lačen sem, da bi vola pojedel* (SSKJ, s. 1530), tj. dosłownie *jestem tak bardzo głodny, że zjadłbym wołu*. W języku polskim w tym miejscu można powiedzieć, że *zjadłbym wołu* (SFJP II, s. 607), częściej ktoś powie: „Jestem tak głodny, że *mogę (mógłbym, mogłabym) zjeść konia z kopytami*” (USJP II, s. 235), co oznacza: a) ‘móc zjeść bardzo dużo’, b) ‘być bardzo głodnym’, czy też c) ‘mieć bardzo zdrowy żołądek’.

O tym, że wołu widzą ludzie jako mocne, silne zwierzę świadczy zwrot, który występuje w obu językach, a mianowicie *wołami trzeba kogoś ciągnąć (zaciągać) do czegoś* (USJP IV, s. 497), czyli ‘trzeba kogoś zmuszać siłą do zrobienia czegoś’, w języku słoweńskim zaś *s parom volov me ne spraviš tja* (SSKJ,

s. 1530), tj. *nawet parą wołów mnie tam nie zaciągniesz*, co znaczy, że się ktoś bardzo czemuś opiera i jest niemożliwością go do tego zmusić. Siła, moc wołu widoczna jest również w słoweńskim określeniu *to je žganje za vola ubit(i)* (SSKJ, s. 1530), a więc ‘bardzo mocna wódka’, lub *tepsti koga kot vola* (SSKJ, s. 1530), czyli ‘bardzo mocno i bez litości kogoś bić’.

Mianem *wołu* można określić powolnego, głupiego, tępego, nieinteligentnego człowieka, któremu ciężko jest się czegoś domyślić (*ti si vol; s takim volom se ne da pogovarjati*). O tym świadczą również związki frazeologiczne występujące w obu językach: *gapić się (patrzeć) (na kogoś, na coś) jak wół na malowane wrota* (SFJP II, s. 607; USJP IV, s. 510–511) – słow. *gleda kot zaboden vol* (SSKJ, s. 1530), tj. *patrzy jak zarżnięty wół*, czyli ‘patrzy na kogoś, na coś bezmyślnie, tępo, głupio lub ze zdziwieniem’.

Wół występuje również w przysłowiach – polskich: *Jaki wół taka skóra, jaka mać taka córa* (USJP I, s. 483) o znaczeniu ‘dzieci przejmują cechy rodziców, zwłaszcza ich wady’ oraz *Zapomniał wół, jak cieleciem był* (USJP I, s. 459) ‘o kimś niepamiętającym o swojej przeszłości, zwłaszcza o błędach młodości, wynikających z braku doświadczenia’, *Biada temu domowi, gdzie krowa dobdzie wołowi* czy *Biada w zagrodzie, gdzie krowa wołu bodzie* (SFJP II, s. 607), czyli ‘źle się dzieje w domu, gdzie kobieta przewodzi nad mężczyzną’, i słoweńskim: *Boljše prihranjeno jajce kot sneden vol* (SSKJ, s. 1530), tj. *lepsze (za)oszczędzone jajko niż zjedzony wół*, któremu w języku polskim odpowiada *Lepszy wróbel w garści niż gołąb na dachu*, o znaczeniu ‘warto jest dysponować czymkolwiek, nawet jeśli nie zaspokaja to całkowicie naszych oczekiwań’.

Krowa w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* definiowana jest jako ‘dorosła samica bydła domowego o krępej budowie ciała, małych rogach, gładkiej, krótkiej sierści, najczęściej czarno-białej lub rudobrazowej, hodowana ze względu na mleko i mięso’ (USJP II, s. 314), a *krava* w *Słowniku słoweńskiego języka literackiego* jako ‘odrasła samica goveda’ (SSKJ, s. 448), tj. *dorosła samica bydła*. Definicja polska jest tu bogatsza od słoweńskiej o informacje o wyglądzie zewnętrznym krowy oraz o celu jej hodowli.

Ważną cechą tego zwierzęcia jest korzyść, jaką daje człowiekowi. Zarówno w języku polskim, jak i w słoweńskim istnieje wyrażenie potoczne *dojna krowa* (USJP II, s. 314) – (*kot*) *molzna krava* (SSF 2011, s. 400), które w języku polskim oznacza źródło dużego i stałego dochodu (*Fabryka przez wiele lat była naszą dojną krową*), a w słoweńskim jest definiowana podobnie, jako to, co się da w dużej mierze wykorzystać. Można tu również zaliczyć wyrażenia, które pochodzą z Biblii, a mianowicie *sedem debelih krav* (SSF 2011, s. 402), tj. *siedem grubych krów*, oznaczające czas urodzaju, okres rozwoju, które mogą być uzupełnione wyrazami *czas, lata, okres: čas (leta, obdobje) debelih krav*. Obok występuje ich przeciwieństwo, a więc *sedem suhik krav* (SSF 2011, s. 403), tj. *siedem krów chudych*, oznaczający ‘czas nieurodzaju, niedostatku, czas kryzysu’: *čas (leta,*

obdobje) suhih krav. W języku polskim mamy w tym miejscu *siedem krów tłustych* oraz *siedem krów chudych*.

O nietykalności krowy świadczy wyrażenie święta krowa (USJP II, s. 314) jako określenie kogoś, kogo nie wolno krytykować, komu nie wypada niczego zarzucić (*Sekretarka szefa jest świętą krową w mojej firmie*) – słow. *sveta krava* (SSF 2011, s. 403), z tym że w języku słoweńskim można wyrażenie to stosować w odniesieniu nie tylko do ludzi, ale – jak podaje definicja słownikowa ‘nedotakljiva oseba, skupina ali stvar’ – także do rzeczy.

O tym, że krowa przynosi korzyści, więc należy o nią dbać, świadczy słoweński związek potoczny *krava pri gobcu molze* (SSKJ, s. 448), tj. *krowa przy gębie się doi*, w znaczeniu ‘krowę trzeba dobrze karmić, żeby dawała dużo mleka’ oraz przenośnym ‘im więcej się w coś zainwestuje, tym większy osiągnie się sukces’. W tym samym znaczeniu w języku polskim mamy porzekadło *Kto chce krowę doić, powinien ją paść*, co znaczy, że nie można czerpać zysków z jakiegoś przedsięwzięcia, jeśli nie poświęcało mu się ani uwagi, ani czasu (USJP II, s. 314–315). W *Słowniku frazeologicznym języka polskiego* pod redakcją S. Skorupki odnotowano jeszcze przysłowie *Jeden krowę za rogi trzyma, a drugi ją doi* (SFJP I, s. 359), którego używa się w znaczeniu ‘jeden się trudzi, a drugi korzysta’.

Oprócz zalet krowa ma również wady. Jedną z nich jest głupota, co potwierdza zwrot *tłumaczyć coś komuś jak chłop krowie na granicy (na miedzy)*, czyli ‘tłumaczyć coś komuś cierpliwie, w sposób prosty, jasny, jak osobie mało inteligentnej’ (USJP IV, s. 74). W języku słoweńskim o kimś głupim, nierozgarniętym, kto powinien znaleźć się na innym stanowisku pracy lub zająć się czymś innym, powie się (*če nisi za šolo, pa) pojdi krave past*, czyli ‘zajmij się inną pracą, która nie wymaga używania umysłu’ (SSKJ, s. 448), czemu odpowiada polski związek: *świnie powinien (powinna) paść (pasać)* (SFJPS II, s. 332). Zwrot ten ukazuje również, jak poniżający był zawód pasterzy krów, świń, który nie wymagał dużych umiejętności, a zwłaszcza bystrości umysłu.

Nacechowany wulgarnie jest słoweński zwrot *prilegati se (pristajati) komu kot kravi sedlo* (SSF 2011, s. 402), tj. pasować do kogoś jak siodło do krowy, z możliwością wymiany krowy na świnię (*pristati (podati) se komu kot svinji sedlo*) o znaczeniu ‘być niestosownym, niewłaściwym, nieodpowiednim’. Za odpowiednik polski można tutaj uznać związek *coś, ktoś pasuje (nadaje się) do czegoś jak wół do karety* (SFJP II, s. 606; USJP IV, s. 497), czyli ‘coś, ktoś nie pasuje, nie nadaje się zupełnie do kogoś lub czegoś’. Zarówno krowa, jak i wół rysują nam się tutaj jako zwierzęta o niezbyt atrakcyjnym wyglądzie zewnętrznym, nieeleganckie, powolne, ogromne, niezręczne.

W języku słoweńskim *krowę* wiążę się również z nieumiarkowanym piciem płynów: *piti kot krava* znaczy ‘bardzo dużo pić’ (też *piti kot žaba, mavra, žolna*) (SSF 2011, s. 401), w tym również alkoholu, stąd określenie porównawcze *pijan kot krava* (SSF 2011, s. 401), tj. *pijany jak krowa*. Krowie więc przypisuje się

pijaństwo⁴. W języku polskim mamy rozbudowane wyrażenie z komponentem *krowa* na żartobliwe określenie wódki, a mianowicie **mleko od wścieklej krowy** (USJP II, s. 684).

W języku słoweńskim znajdziemy kilka innych związków z elementem *krowa*, które istnieją w języku polskim, ale z innym komponentem. Słoweńskie (**kot da**) **sva krave skupaj pasla?** (SSF 2011, s. 400), tj. *krowy razem paśliśmy?*, to pytanie wyrażające zaprzeczenie równości z kimś i może być skierowane do osoby pozwalającej sobie na nadmierną poufałość, do której nie jest ona upoważniona. Związkowi temu odpowiada polski zwrot **pasac (paść) z kimś** świnię (SFJPS II, s. 332). Zwrot ten występuje, podobnie jak w języku polskim, zarówno w formie twierdzącej, jak i zaprzeczonej. Słoweński zwrot w drugiej z wymienionych form (**saj**) **nisva krav skupaj pasla** (SSF 2011, s. 402), którego polski odpowiednik to **nie pasac (nie paść) z kimś** świń (SFJPS II, s. 332), oznacza, że dane osoby nie są sobie równe, nie są rówieśnikami czy nie mają takiego samego wykształcenia. Zwrot ten może wskazywać również na różne pochodzenie społeczne osób.

Związkowi słoweńskiemu (**še**) **krave bi se smejale komu, čemu** (SSF 2011, s. 403), tj. (jeszcze) *krowy by się uśmieły z tego*, oznaczającym, że coś jest bardzo głupie, śmieszne, wręcz niemożliwe, odpowiada polski **koń by się uśmieł** (USJP II, s. 235). O czymś, co jest nieprawdopodobne, niepojęte czy absurdalne i bez sensu, mówi się w języku słoweńskim (**kakor**) **pet krav za en groš** (SSF 2011, s. 400), tj. (*jak*) *pięć krów za jeden grosz*.

Tylko w języku słoweńskim znajdziemy związki **imeti (dolg, tak) jezik kot krava rep** (SSF 2011, s. 399), tj. *mieć (długi, taki) język jak krowa ogon, czy imeti gobec kot krava rep* (SSF 2011, s. 400), czyli *mieć gębę jak krowa ogon*, o znaczeniu 'być bardzo gadatliwy, być skłonny do plotkowania'. Odpowiednikiem w języku polskim jest związek **mieć (za) długi język (jezor, ozór)** (USJP I, s. 618), czyli 'nie umieć dochować tajemnicy'. W języku słoweńskim mamy zwrot **spoznati se na kaj kakor krava na boben** (SSF 2011, s. 400), tj. *znać się na czymś jak krowa na bębnie*, czyli 'nie znać się na niczym w ogóle', który zbudowany jest na wzór bardziej znanego w języku słoweńskim zwrotu z elementem *zajac*: *spoznati se na kaj kot zajec na boben*.

Słoweński związek **kravo s svedrom dreti** (SSF 2011, s. 401), tj. *krowę świadrem drzeć*, oznacza, że ktoś zajął się czymś, zaczął coś nie od tej strony, co trzeba, i z pomocą niewłaściwych narzędzi, a więc potocznie **zacząć coś robić od dupy strony**.

Słoweńskiemu zwrotowi **ponoči je vsaka krava črna** (SSKJ, s. 448), tj. w nocy jest każda krowa czarna, co oznacza, że w określonych sytuacjach człowiek zadowolony się czymkolwiek, odpowiada polskie przysłowie: **Na bezrybiu i rak ryba** (USJP I, s. 238), o znaczeniu: 'w przypadku braku czegoś pożądanego, można zadowolony się czymkolwiek'. Zwrot ten występuje również w innym znaczeniu, któremu

⁴ W języku słoweńskim człowiek pijany może być porównany nie tylko do krowy, ale także do innych zwierząt: świni, muchy, dziecięcia, zaby – **pijan kot svinja, pijan kot muha; piti kot svinja, piti kot žolna, piti kot žaba**. W języku polskim zaś wśród elementów wymiennych związków znajdziemy w tym miejscu następujące zwierzęta: świnię, baka, bydlę i smoka.

w języku polskim odpowiada przysłowie *W nocy wszystkie koty (są) szare (bure)* – ‘gdy nie zna się sytuacji, można się łatwo pomylić w ocenie’ (USJP II, s. 274).

Warto dodać, że *krowa* występuje również w przysłowiaach, np. *Krowa, która dużo ryczy, mało mleka daje* o znaczeniu ‘ten, kto dużo mówi, kto robi wokół siebie dużo hałasu, zwykle mało robi’ (SFJP I, s. 359, USJP II, s. 314). Przysłowie, w którym występuje zarówno *krowa*, jak i *cielę*, to *Wzięli diabli krowę, niech wezmą i cielę* o znaczeniu ‘jeśli poniosło się dużą stratę, późniejsza mała strata nie jest już tak dotkliwa i łatwo się z nią pogodzić’ (SFJP I, s. 142; USJP II, s. 315).

W języku polskim wyrazu *krowa* można użyć pogardliwie, obraźliwie w odniesieniu do niezgrabnej, ociężałej, leniwej kobiety lub dużego, ciężkiego przedmiotu: *Lubię małe wersalki, a nie takie krowy, które zajmują pół pokoju* (USJP II, s. 315). W języku słoweńskim zaś mianem *krava* (SSKJ, s. 448) możemy określić człowieka niekulturalnego, nieokrzesanego, zachowującego się ordynarnie, niegrzecznie, nietaktownie, a więc *gbura*, *grubianina*, *prostaka*, *chama* (*to ti je prava krava; s tako kravo ne morem nikamor*), lub jako wyzwisko na człowieka pijanego (*napil si se ga, krava; o ti krava pijana*) czy ogólnie kogoś, kto pije łąpczywie duże ilości płynów (*ne bodi krava in nehaj že piti*).

Cielę – tele, czyli młode niektórych zwierząt roślinożernych (USJP I, s. 459; SSKJ, s. 1384), również spotykamy w związkach wyrazowych.

O naiwności cielęcia świadczy wyrażenie *boże cielę*, któremu w języku słoweńskim odpowiada *božji volak* (SSKJ, s. 1530), czyli ‘młode wołu – wolek’.

W obu językach cielęciu przypisuje się głupotę, co poświadczają potoczne wyrażenia porównawcze *głupi jak cielę* (SFJP I, s. 142; USJP I, s. 459) – słow. *neumen kot tele* (SSKJ, s. 1384), polskie *cielę* na *niedzielę*, na określenie człowieka niezaradnego, ślamazarnego, głupiego, oraz *gapić się (patrzeć) (na kogoś, na coś) jak cielę na malowane wrota* (SFJP I, s. 142; USJP IV, s. 510–511) – słow. *gledati (strmeti) kot tele v nova vrata* (SSF 2011, s. 964; SSKJ, s. 1384), a więc ‘patrzeć na kogoś, na coś bezmyślnie, tępo, głupio, z zadziwieniem’. Z głupotą jest powiązany przestarzały frazeologizm *ruszyć konceptem jak martwe cielę ognem* (SFJP I, s. 142; USJP I, s. 459), czyli ‘powiedzieć coś bez sensu’.

Szczególną grupę stanowią frazeologizmy, które nawiązują do młodego wieku cielęcia, jego niedoświadczenia, bezmyślności i niewiedzy, na przykład: *cielęcy wiek, cielęce lata* (SFJP I, s. 142; USJP I, s. 459) na określenie lat dzieciństwa i młodości, czy *cielęcy zachwyt, cielęce uwielbienie* (SFJP I, s. 142; USJP I, s. 459), które wyrażają przesadny i bezkrytyczny zachwyt, przesadne uwielbienie, *cielęce (krowie) oczy*, tj. ‘oczy o łagodnym, sennym, bezmyślnym wyrazie’, oraz zwrot *chodzić (łazić, dreptać) za kimś jak cielę za krową* (SFJP I, s. 142; USJP I, s. 459), czyli ‘nie odstępować kogoś, chodzić krok w krok za kimś, ślepo’. Porównanie z cielętami wykorzystywane jest również w sytuacji, kiedy ktoś nie potrafi zachować się w towarzystwie: *między cielętami się wychował* (SFJP I, s. 142).

O tym, że *cielę* jest częścią majątku, a więc stanowi dobro materialne i bogactwo, świadczy polskie wyrażenie *ostatnie cielę z obory* (SFJP I, s. 142; USJP I,

s. 459) w znaczeniu ‘reszta jakiegoś zapasu, zwłaszcza: ostatnie pieniądze’, w języku słoweńskim zaś **zlato tele**, tj. *złote cielę*, w znaczeniu ‘bogactwo, pieniądze’ (SSF 2011, s. 964), czy związany z nim zwrot *častiti zlato tele* (SSF 2011, s. 964, SSKJ, s. 1384), tj. *czcić złote cielę*, lub *čaščenje zlatega teleta* (SSF 2011, s. 132), w znaczeniu ‘czcić bogactwo, pieniądze, a więc dobra materialne’.

Słoweński zwrot **pojedel bi pol teleta** (SSKJ, s. 1384), tj. *zjadłby(m) pół cielęcica*, w znaczeniu ‘bardzo dużo’, potwierdza pokaźne rozmiary tego młodego zwierzęcia.

Mianem *cielęcica* określa się potocznie w obu językach człowieka głupawego, gapowatego, szczególnie z powodu młodego wieku, nierozgarniętego, mało energicznego, niedoświadczonego. Może też występować w funkcji wyzwiska: *głupie cielę – kaj delaš, tele neumno* (SSKJ, s. 1384).

W języku polskim mamy również przysłowia z komponentem *cielę*: **Niemila księdzu ofiara, chodź cielę do domu (do obory)** (SFJP I, s. 142; USJP II, s. 1202) o znaczeniu ‘jeśli nie chcesz mojego daru, nie będę się z nim narzucać’, **Pokorne cielę dwie matki ssie** (SFJP I, s. 142; USJP I, s. 459) o znaczeniu ‘bardziej w życiu popłaca pokora niż zuchwałość’ lub **Zapomniał wół, jak cielęciami był** (SFJP I, s. 142; USJP I, s. 459) o kimś niepamiętającym o swojej przeszłości, zwłaszcza o błędach młodości, wynikających z braku doświadczenia, oraz **I cielęta mają swoje akcenta** o znaczeniu ‘i głupi bywa czasem dowcipny’, **W cielęta nie orzą** – ‘młodych, niedoświadczonych nie wyznacza się do ciężkiej, odpowiedzialnej pracy’, **Więcej cieląt w jatkach bywa, niż starych wołów** o znaczeniu ‘śmierć nie zważa na wiek’ czy **Kto wołu pragnie, niech prosi o cielę, Póty służą przyjaciele, póki worek jako cielę**. W języku słoweńskim mamy powiedzenie **vsako tele ima svoje veselje** (SSKJ, s. 1384), tj. *każde cielę ma swoją radość*, którego używa się na wyrażenie aprobaty nie do końca mądrego, czasem niestosownego zachowania czy niestosownych wypowiedzi zazwyczaj młodych ludzi.

Zwierzęta domowe, jak: *byk, wół, krowa, cielę*, zajmowały i zajmują ważne miejsce w codziennym życiu człowieka, zwłaszcza rolnika. Są cenione przede wszystkim z powodu mleka, mięsa i skór, których dostarczają, ale również ze względu na swoją rolę przy oraniu ziemi oraz w zaprzęgach. W zależności od tego, w jakim celu wykorzystywano zwierzę, powstawały różne związki wyrazowe, które mają źródło w cechach, jakie tym stworzeniom przypisywał człowiek. Ma on zupełnie inny stosunek do krowy i cielęcica niż do byka czy wołu. W przypadku cielęcica na plan pierwszy wysuwa się jego młodość, brak doświadczenia, jak również głupota, w przypadku krowy zaś podkreślona jest jej uległość oraz korzyść, jaką przynosi człowiekowi. Byk i wół natomiast postrzegane są jako źródło siły, służą więc do wykonywania ciężkich prac fizycznych. Niektóre z cech są wspólne dla wszystkich omawianych tu zwierząt, jak na przykład: ich wielkość, ciężar i z tym związana pozorną powolność, ociężałość. Z tego powodu w określonych sytuacjach ich nazwy można stosować wymiennie w związkach, jak to się często zdarza w przypadku byka i wołu, a czasem również cielęcica, por. **patrzyć jak wół (cielę) na malowane wrota – gledati (strmeti) kot bik (tele) v nova vrata**.

Jeśli weźmiemy pod uwagę kryterium odpowiedniości formalno-znaczeniowej, które związane jest z semantyką oraz strukturalną postacią frazeologicznych odpowiedników, to wśród omawianych związków znajdziemy przykłady trzech głównych rodzajów ekwiwalencji. Mamy tu przypadki równoważności zupełnej, polegającej na tym, że frazeologizmy w obu językach są takie same pod względem formy i znaczenia – w tej grupie znajdują się również związki z różnymi elementami wariantywnymi, które są mocno zakorzenione w systemie językowym, por. pol. *pracować (harować) jak wół* – słow. *delati (garami) kot vol*, pol. *silny jak byk (koń, dąb)* – słow. *močan kot bik (konj, hrast)*. Drugi rodzaj stanowią przypadki równoważności częściowej, odnoszącej się do takich frazeologizmów w języku polskim i w języku słoweńskim, które mają relatywnie to samo znaczenie, ale różnią się między sobą jednym (lub więcej) elementem struktury – różnice te dotyczą głównie poziomu morfologiczno-składniowego, np. pol. *wolami trzeba kogoś zaciągnąć do czegoś* – słow. *s parom volov me ne spraviš tja*. Do trzeciej grupy zalicza się przypadki równoważności zastępczej, polegającej na tym, że w języku słoweńskim mamy frazeologizm, ale w innej postaci niż w języku polskim – różnice dotyczą poziomu leksykalnego, np. pol. *palnąć byka (głupstwo, gafę)* – słow. *streljati kozle*, pol. *paść z kimś świnię* – słow. *pasti s kom krave*, pol. *koń by się uśmieł* – słow. *krave bi se smejale*.

Z porównania omawianych frazeologizmów wynika, że w polszczyźnie jest więcej związków z komponentem *byk, wół, cielę*, w języku słoweńskim zaś przeważają związki z elementem *krowa*. Jeśli chodzi o frazeologizmy ze słowami *byk* i *wół*, to zarówno w języku słoweńskim, jak i w polskim jest ich dużo, a większość z nich ma takie samo lub podobne znaczenie. W obu językach, tak jak zakładano na początku artykułu, nie dostrzeżono znaczących różnic w percepcji tych zwierząt. W niektórych związkach wymieniane są one na inne – kozła, świnię czy konia. Na zakończenie można stwierdzić, że w języku polskim i słoweńskim znajdują się podobne frazeologizmy z komponentami zwierząt domowych, takich jak *byk, wół, krowa* i *cielę*.

BIBLIOGRAFIA

- Keber J., 2011, *Slovar slovenskih frazemov*, Ljubljana.
Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1994, Ljubljana.
Słownik frazeologiczny języka polskiego, 2002, red. S. Skorupka, t. I–II, Warszawa.
Uniwersalny słownik języka polskiego, 2006, red. S. Dubisz, t. I–IV, Warszawa.

Maria Wtorkowska

POLISH AND SLOVENE PHRASEOLOGICAL UNITS WHICH INCLUDE THE NAMES OF SELECTED LIVESTOCK (BULL, OX, COW, AND CALF) – A COMPARISON

Keywords: comparative phraseology, teaching Polish as a foreign language, Polish as a foreign language, Slovenian language

Summary. The article is devoted to comparative phraseology. The author compares Polish and Slovene phraseological units which include the words *byk – bik, wół – vol, krowa – krava, cielę – tele*. She analyses their usage and metaphorical meaning in both languages. The result of the analysis is a list of characteristics humans attribute to livestock.